

Славянските съответствия на гръцките думи с начална α - в *Учителното евангелие* на Константин Преславски

Лора Тасева (ИБЦТ-БАН)

XXVI Интердисциплинарен колегиум по старобългарска литература и култура в памет на акад. Петър Динеков
София, 17-18 ноември 2022 г.

Лексиката на УЕ

- Горский, Невоструев (1859: 430-432): редки думи и изрази по Синодалния препис
- Miklosich (1865): *ant.-hom.* – избрана лексика от Виенския препис
- Срезневский (1893-1912): лексикланите данни от Горский, Невоструев
- Крысько, Мольков (2017): над 80 лексеми, които не са включени в лексикографските наръчници от ХХ и ХХІ в.
- Жикова (2016, 2017, 2018): изследване на лексиката по тематични групи
- Славова (2021): редки думи общи за УЕ и 13-те слова на Григорий Богослов

Докладът

Различен ракурс: не редки славянски думи, а **гръцко-славянски корелати**

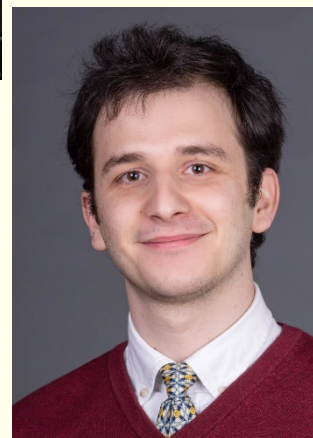
Цел: да се скицират възможни изследователски ракурси към лексикалния инвентар на УЕ

Основа: работната версия на **гръцко-старобългарския индекс към УЕ**, изработена в рамките на проект „Словното богатство на Учителното евангелие на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“(ФНИ, КП-06-Н50/2)

Обхват на проучването: **само корелатите на гръцките думи, започващи с α** – повече от 1/10 от целия глосар

Проект (ФНИ, КП-06-Н50/2)

„Словното богатство на Учителното евангелие на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“

Извори

Славянски:

всички пълни преписи:

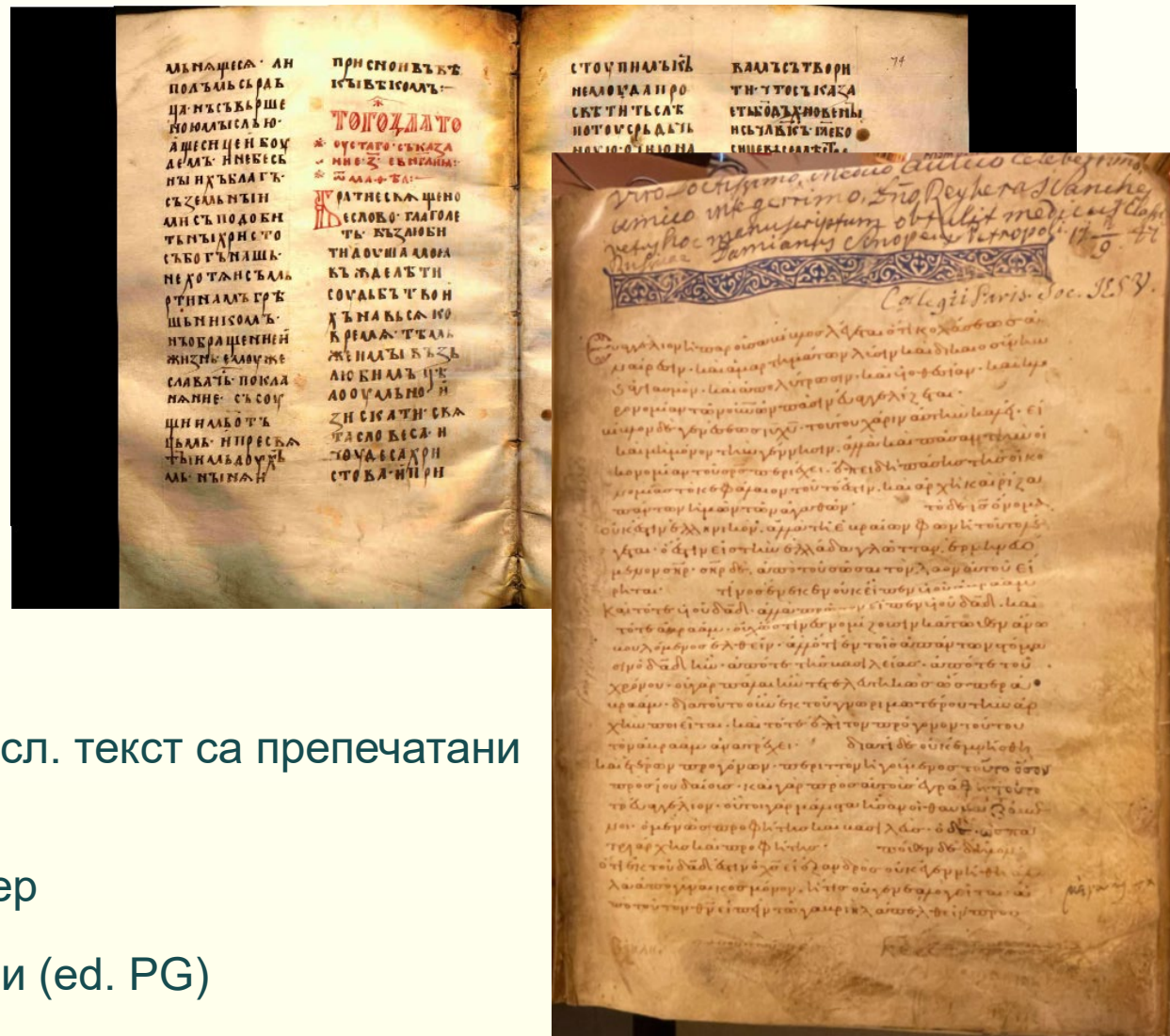
- Синодален (ГИМ Син. 262), XI или XII в.
- Гилфердингов (РНБ, Гильф. 32), 1286 г.
- Виенски (ÖNB, Cod. Sl. 12), XIV в.
- Хилендарски (Хил. 385), XIV в.

Гръцки:

- **евангелски катени**

- издадени – Cramer 1840-1844 (паралелите на сл. текст са препечатани от Тихова 2012 и допълнени от Крысько 2017)
- ръкописи – Париж, Мюнхен, Ватикана, Мюнстер

- **хомилии** на Йоан Златоуст и други църковни отци (ed. PG)

Структура на изложението

- 1) Липсващи в **ŔSI** гръцки
- 2) Незасвидетелствани в **ŔSI** славянски съответствия за налични в него гръцки лексеми
- 3) Иновациите на Константин Преславски в следходната традиция

1. Гръцки лексеми, които липсват в ŘSI

- Общо 565 гръцки лексеми с α - в индекса към УЕ
- 90 от тях липсват в ŘSI:
 - прилагателни – 30
 - съществителни – 26
 - глаголи – 23
 - наречия – 11
- 1/3 от всички думи в тази група са деривати с *α -privativum*:
Най-много при прилагателните (90%) и наречията (45%)

1. Γръцки лексеми, които липсват в ЪSI: примери

Γлаголи: ἀγριαίνω свєрѣпѣ бѣити; ἀποκρούω οτѣврѣψи, ἀποξαίνω οτѣнмати; ἀριστοκρατέομαι властн; ἀριστοποιιέω обѣдовати

Πριлагателни: ἀθέατος не видѣвѣ; ἀκόμπαστος (τό ἀκόμοαστον) невелнѣаннє, негрѣдѣннє; ἀστασίαστος несварѣлнєвѣ ἀστεφάνωτος без вѣнѣца; ἀτάραχος без мѣвѣи; ἄτυφος (τό ἄτυφον) невелнѣаннє; невелнѣство; негрѣдѣннє

Съществителни: ἀγωνοθέτης вѣнѣцедатель, подвнзатель; ἀνάκλισις вѣзлѣганнє; ἀπόπειρα некоуєѣ; αὐτοαληθεία самѣ нестннє; αὐτοζωή самѣ жнвотѣ; ὑτοπηγή самонєтоуѣннєкѣ;

Наречия: ἀδιορίστως ненарουѣно; ἀορίστως ненарουѣно

2. Незасвидетелствани в ĀSI/SJS славянски съответствия за налични в него гръцки лексеми

2.1. Количествен аспект

220 гръцки лексеми (почти 40% от всички думи с α -) имат едно или повече съответствия в УЕ, които липсват в SJS/ĀSI (общо 430 славянски съответствия).

От тях: глаголи – 97, прилагателни – 57, съществителни – 51, наречия – 11, предлози – 2, местоимение – 1, съюз – 1.

2. Незасвидетелствани в ṚSI/SJS славянски съответствия за налични в него гръцки лексеми

2.1. Количествен аспект

ἀκενόδοξος (1)

| τὸ ἀκενόδοξον (1)

- гръдoстb (1): 34/157d7

ἀλλογενής (1 + 1^{var})

- ннoплeмьнънъ (1): 42/196a9^C » om. δ
- ѡзъиъннънъ (1): 42/196a14^b » om. γ

ἀγωνίζομαι (1)

- cтpαδaтн (1): 32/148c3

ἀλγέω (3)

- жaлoвaтн (1): 18/92d2
- нeгoдoвaтн (2): 25/124c17; 50/229b19

2. Незасвидетелствани в ĀSI/SJS славянски съответствия за налични в него гръцки лексеми

2.2. Словообразователен аспект

Незасвидетелстваните в ĀSI корелати от УЕ са:

- a) Думи от различни основи (незасвидетелствани в ĀSI);
- b) Префиксални или суфиксални деривати от засвидетелствани в ĀSI основи.

2.2.a Думи от различни спрямо засвидетелстваните в ЪSI ОСНОВИ

ἀνοίγω / ἀνοίγνυμι 1) *отворять, отпирать, открывать*; 2) *вскрывать, распечатывать*

LE: отъключѣти

ЊSI: [затворѣти], отворѣти, отврѣзати, отврѣсти, отрѣшѣти отъкрыти [разводѣти], разврѣсти
разгѣнѣти [сказаѣти] отврѣстѣ

ἀμφιβολία 1) *затруднительное положение*; 2) *двусмысленность*; 3) *сомнительность, неясность*

LE: прѣрѣканѣ

ЊSI: дѣвѣ помышленѣ; невѣрство

ἄγριος 1) *дикий*; 2) *жестокий, свирепый, лютый, злой*; 3) *неукротимый, необузданный, грубый*; 4) *мучительный, тяжелый*; 5) *бурный, ужасный*

LE: лѣкавьнѣ

ЊSI: днвнѣ; поустѣ; сверѣпѣ; сѣкатѣ

2.2.6 Префиксални или суфиксални деривати от засвидетелствани в ṚSI основи

ἀποπηδάω 1) соскакнвать, спрыгнвать ; 2) отскакнвать, отступать 3) бежать прочь, покидать; 4) уклоняться, отклоняться, отвлекаться

LE: **OTЪCКАKATH, OTЪCКАYATH**

ṚSI: **OTЪCKOYHTH; OTЪCTЖПHTH**

ἀποπνίγω душить, удавливать; *pass.* задыхаться, умирать от удушья, задыхаться от гнева, захлебываться, тонуть

LE: **ЗАДАВHTH CA**

ṚSI: **[ГHECTH]; ДAVHTH; ПOДAVHTH; [OYГHЪTATH]; OYДAVHTH; ἀποπνίγεσθαι - HCTOЖTН**

ἀτελεύτητος 1) незаконченный, неисполненный; 2) бесплодный, напрасный; 3) неумолимый, непреклонный; 4) бесконечный

LE: **HEKONЪYAKEMЪ**

ṚSI: **BECKONЪYBNЪ**

2. Незасвидетелствани в ĀSI/SJS славянски съответствия за налични в него гръцки лексеми

2.3. Семантичен аспект

Незасвидетелстваните в ĀSI съответствия са:

- а) пълни речникови синоними на представените в ĀSI съответствия;
- б) думи, които предават различно значение на гръцката полисемантична лексема;
- в) контекстуални синоними;
- г) неточни съответствия.

2.3.a Пълни речникови синоними на засвидетелстваните в ṚSI СЪОТВЕТСТВИЯ

ἄγαμος 1) *неженатый, холостой*; 2) *незамужняя*; 3) *не заслуживающий названия брака*

LE: **νεβραγῆνς** (auch in späteren Übersetzungen)

ṚSI: без жени; неженнин сѧ, неженнвѣин сѧ; хлакѣ; юнота; - без мѣжа; непосагѣши

SJS: **νεβραγῆνς – ἀνύμφευτος**

ἀγανάκτησις *неудовольствие, негодование, раздражение*

LE: **γνῆββς**

ṚSI: негодованиѣ

SJS **γνῆββς**— ὀργή, θυμός, πικρία, ἀπειλή, παροργισμός, ἀμύνη, μανία, ἀποσκορακισμός, πικρία, σκάνδαλον, (ὀργιζόμενος), (ἐμμαινόμενος), (ἐμμανής)

αἰτιόμαι 1) *винить, обвинять*; 2) *признавать, объявлять, считать*; 3) *объявлять причиной*

LE: **ζαζηρατη**

ṚSI: вниовѣна творити; вниѣна сътворити; вниѣна творити; повниѣнѣ вѣити; прѣжде рещи

вниѣ; прѣжде творити вниѣ

SJS: **ζαζηρατη – καταγινώσκειν; accusare**

2.3.6 Думи, които предават различно значение на гръцката полисемантична лексема

ἀγωνία 1) бой, битва 2) борба, състязание; 3) спор, тяжба; 4) душевна борба, смятение, тревога, тоска

LE: τῆγα

ῚSI: брaннiе; пoдвнгъ; трoудъ

SJS: τῆγα – θλιψις, ἀγών; συνοχή, στενοχωρία, θλιψις, περίστασις

ἀναλογίζομαι 1) прикидывать, подсчитывать, сводить воедино; 2) подмечать, учитывать; 3) предполагать, приходиться к выводу

LE: нцнτaтн

ῚSI: вѣдѣтн; помъислнтн; помъшлѣтн; помънѣтн

SJS: нцнτaтн – ἀριθμεῖν

ἀκόλαστος 1) недисциплинированный, разнузданный, распущенный; 2) невоздержный, неумеренный, распутный; 3) ненаказанный

LE: лѡбoдѣнствънъ

ῚSI: лaкoмъ; лѣкaвъ; нeoутoмнмъ

SJS: лѡбoдѣнствънъ Bes (Synod) – luxuriate

2.3.в Контекстуални синоними

ἀλλογενής *иноплеменный*

LE: ѠΖΥΨΗΗΚЪ

ŔSI: ИНОПЛЕМЕНЬИИКЪ

SJS: ѠΖΥΨΗΗΚЪ – ὁ ἐθνικός

ἀνθρωπότης *человеческая природа*

LE: ≈ ΠΛЪТЬ

ŔSI: ΥΛΟΒΨΥΣΤΒΟ; τῆς ἀνθρωπότητος – ΥΛΟΒΨΥ; τὰ τῆς ἀνθρωπότητος - ΥΛΟΒΨΥΣΚΑΗ; ἐν

ἀνθρωπότητι - ВЪΥΛΟΒΨΥΗТН СΑ

SJS: ΠΛЪТЬ – σάρξ, αἱ σάρκες, σῶμα; corpus, caro; ВЪСА/ ВЪСАКА ΠΛЪТЬ ПᾶСА ΣΑΡΞ; omnis caro:

ΠΟ ΠΛЪТН - κατὰ σάρκα

ἀδελφός *брат*

LE: ИСКРЪНЬ (im evangelischen Zitat!)

ŔSI: БРАТЪ, БРАТЪ, [ВЪЗЛЮБИЕНЪ], [ΔΡΟΥΓЪ], [МΠЖЬ], [ΟΥΨΕΗΗΚЪ], ΥΡЪНЬЦЬ, τῶν ἀδελφῶν -

БРАТЪНЬ, БРАТЪНЬ; ἀδελφοί - БРАТРИИ, БРАТНН, [ВЪЗЛЮБИЕННН], [ΔΨТН], [ΥΑΔΥЦΑ]; ὁ εἰς τὸν

ἀδελφόν - БРАТЪНЬ, БРАТЪНЬ; ὁ πρὸς ἀδελφόν - БРАТЪНЬ, БРАТЪНЬ

SJS: ИСКРЪНЬ – ὁ πλησίον; proximus

2.3.в Контекстуални синоними

αἴσθησις '1) чувство; 2) чувствование, ощущение; 3) сообразительность, понятливость'

LE: ЧΟΥВСТВО; **OKO**

ŔSI: ραζοумъ, чоувствнїє, чоувство, чоунство, [брашьно], [коваръствнїє]

οὐδαμῶς· ἀνάγκη γὰρ ὁμολογῆσαι τοῦτο καὶ τὸν **τὰς αἰσθήσεις πεπηρωμένον**· οὐδὲ γὰρ χωρὶς ἀπαυγάσματος ἥλιος ἐφάνη ποτέ·

LE-1: никакоже неговѣсть бо се н **οσαϛπλενηζη ουνημα** не ѣвн бо са колн бє-чаннн слънцє·

2.3.а, б, в: Богата синонимия за една и съща гръцка дума

ἀρετή 1) доблестъ, храбростъ, мужество; 2) превосходные качества, отличные свойства, сила, мощь; 3) крепость, бодростъ; 4) плодородие или пригодностъ; 5) красота, великолепиe; 6) рl. славные деяния, подвиги; 7) высокое мастерство, умение, искусство; 8) слава, честь; 9) заслуга; 10) нравственное совершенство, добродетель

LE: БЛАГОВОЛѢННІЕ; БЛАГОНЗВОЛѢННІЕ; ДОБРА ДѢТѢЛЬ; ДОБРО(ІЕ) НЗВОЛѢННІЕ; ДОБРОВОЛЕННІЕ;

ДОБРОНЗВОЛѢННІЕ; ДОБРОРАЗУМНІЕ; НЗВОЛѢННІЕ; ≠ ЗАПОВѢДЬ; ≈ ДѢТѢЛЬ

ŔSI: велнѹствнѣ, добродѢтѢль, добродѢяннѣ, добро(іе) дѢяннѣ, доброіе дѢло, нзволѣннѣ; *mir in Supr* - благаѣ дѢла, благаѣ дѢтѢль, благонзволѣннѣ, благодѢть, благын нравъ, добра(іа) дѢтѢль, добростъ, доброта, добротѹсть, [доуша]

ἄνοια безрассудство, глупостъ

LE: БЕЗОУМНІЕ; БѢСЬСТВО; НЕРАЗУМНІЕ; НЕСЪМЪШЛЕННІЕ

ŔSI: БЕЗОУМНІЕ, [БЕСТОУДЪНЪ], НЕСЪМЪШЛЕННІЕ, τῆς ἀνοίας БЕЗОУМЪНЪ, ἀνοία кратεῖσθαι ВЪЗВѢСНТНСА

ἄπειρος 1) беспредельный, безграничный, бесконечный; 2) не имеющий конца; 3) неисчислимый, бесчисленный, несметный

LE: БЕЗМѢРНЪ (noch in 13GrB); БЕЩНСЛЪНЪ (noch in Prol DekM Efr Am); НЕВЪМѢСТНМЪ

ŔSI: БЕЗУНСЛА, МЪНОГЪ

2.3.г Неточни съответствия

ἀνακεφαλαίωμαи СВОДИТЬ ВОЕДИНО

≈ НАУННАТН: 38/175a7

3. Иновациите на Константин Преславски в следходната традиция

12 словоуказателя към старобългарски преводни текстове

ок. 100 от новите 430 съответствия в УЕ се използват и в други преводи – най-често в DekM IIKn Efr Am Prol

ἀδελφότης **БРАТЬСТВО** DekM

ἀλίσκομαι **ДРЪЖАТИ** Efr

ἄλλομαι **ТЕЦИ** DekM

ἀμείνων **ΛΟΥΓΗ** DekM IIKn (λογγε Izb76)

ἀμφιάζω **ОБЛѢЦИ** DekM IIKn Am

ἀνάπτω **РАЖДЕЦИ** 12pr Prol DekM Am

ἀνδρεῖος **ΧΡΑΒРЪ** Prol Am

ἀνθρώπινος **ΥΛΟΒѢΥСТВО** DekM

ἄνοια **НЕРАЗΟΥМНІЕ** Am

ἀντίδοσις **ВЪЗДАНИЕ** DekM IIKn Am

ἀντίθεος **БОГОΠΡΟТНВЪНЪ** DekM

ἀξιόπιστος **ДОСТОВѢРЪНЪ** Efr Am

ἄπειμι **НТИ** DekM IIKn Dan; **ОТНТИ** DekM IIKn Efr

ἀπελάυνω **ОТЪГОНΗΤΗ** DekM IIKn Efr Am; (οτѣгънати Prol DekM IIKn Ar)

ἀπόδειξις **ПОКАЗАНИЕ** 12pr Prol DekM Efr Am

ἀποκαθίστημι **ПОСАДΗΤΗ** Prol Efr Am

ἀφανής **НЕΑΒΛΙΕΝЪ** Ez Efr Am Ar

ἀχάριστος **НЕПОΧВАΛЪНЪ** Am 13GrB

Обобщение и заключение

1. УЕ превежда **90** гръцки лексеми с α -, които липсват в старобългарския корпус (ŘSI).
2. За 220 гръцки лексеми с α -, засвидетелствани в ŘSI, в УЕ се използват **430** **незасвидетелствани корелати**, които обогатяват преводната парадигма на лексикално равнище. Това се осъществява чрез:
 - *многобройни славянски синоними* за една и съща гр. дума;
 - предаване на *различните семантични нюанси* на гръцките многозначни лексеми *чрез различни славянски думи*;
 - *свободен, контекстуален превод* на редица гръцки думи.
3. Последната особеност на преводаческата техника на Константин Преславски ограничава възможността редица от неговите иновативни решения да се използват и в други преводни текстове, но все пак **ок. 100** **корелата се използват и в по-късни преводи, а 20-ина дори активно.**

Благодаря за вниманието!

